

Regnum hominis naspram regnum dei i regnum naturae

Banić-Pajnić, Erna

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1991, 17, 117 - 138**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:142497>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

*REGNUM HOMINIS
NASPRAM REGNUM DEI I REGNUM NATURAE*

(O spisu Andrije Dudića

De comentarium significatione commentariolus)

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ

(*Institut za filozofiju
Sveučilišta u Zagrebu*)

UDK 101 (457.13) »501«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 25. 9. 1991.

Možda će na prvi pogled začudno djelovati da se rasprava o kometama dovodi u svezu s problematikom čovjeka, tj. da se određenja njegova područja bivanja i djelovanja stavljaju naspram onih što pripadaju Bogu i prirodi, kako je naznačeno naslovom i podnaslovom ovoga teksta. Pa ipak, kad se i ne bismo pritom prisjetili one Kantove opaske o moralnom zakonu u nama i zvjezdanom nebu nad nama, već i površno promišljanje motiva i krajnje poruke sviju rasprava o nebu, nebeskim pojavama i napose njihovu djelovanju na niži svijet pokazat će kako je sav interes čovjekov za pojave na nebu bio svagda najuže povezan s interesom za čovjeka i njegov položaj u svijetu, u sveukupnosti bića, s jedne strane utoliko, što je tumačenje tih pojava bilo zapravo bitan konstituens određene slike svijeta s obzirom na koju i u okviru koje čovjek onda određuje svoje mjesto u svijetu, a s druge strane utoliko što je u svezi s tim pojavama svagda postavljano pitanje utjecaja na sublunarni svijet, pa onda i na svijet čovjeka, točnije pitanje koliko su one nebeske pojave uzroci (i vjesnici) onoga što se u tom svijetu zbiva. U tom se onda pitanju konstituira zasebno područje čovjekova izučavanja nebeskih pojava i njihova odnosa spram sublunarnoga, pa onda i čovjekova svijeta, tj. područje divinacije, čiji je vrlo značajan dio zapravo i astrologija. Tom je području onda pripadalo i raspravljanje o kometama kao vjesnicima i uzrocima pojava na Zemlji, i to napose negativnih pojava.

Takove pretpostavke i motive rasprava o djelovanju nebeskih tijela otčitavamo onda nadasve iz analize djela posvećenih toj tematici razdoblja humanizma i renesanse, dakle razdoblja u kojem se intenzivira rad na određenju čovjekova mjesta, značenja i uloge u ukupnosti bića.

Nemoguće je zapravo u intenzitetu kojim se renesansni čovjek bavi pitanjima astrologije (najuže povezanim s astronomskim promatranjima) i drugih oblika divinacije, pa u tom okviru i teorijama o kometama, ne vidjeti znak povećana interesa upravo za antropologijsku problematiku. Nemoguće je isto tako previdjeti činjenicu da se upravo na tom području odlučuje o ljudskoj slobodi, ukoliko se tu odgovara na pitanje o principima i pretpostavkama determinizma kojemu je sve podređeno i čovjekova odnosa spram njega. I nemoguće je iz toga ne izvući zaključak da se upravo u ovim područjima najintenzivnije manifestira nastojanje oko razrješenja krize, što obilježava konac srednjeg vijeka, razgraničenjem i određenjem odnosa pojedinih područja bića te razrješenjem odnosa između pojedinih razina i područja uzroka (tako regija djelovanja *causae primae*, regija djelovanja *causae secundae* tj. nebeskih tijela te područje kontingentnog kojemu je principom čovjek).

Upravo kao odgovore na sva ta pitanja valja vidjeti sve one opcije što ih otkrivamo u okviru brojnih renesansnih rasprava o astrologiji i divinaciji, u teorijama o kometama itd. Golem je raspon tih opcija, no on se uglavnom daje sažeti na nekoliko bitnih tendencija. Tako naprimjer na onu koja će čovjeka učiniti apsolutno podređenim prirodnom nizu događanja, njegovu prethodno utvrđenom automatizmu, čija je zakonitost djelovanja zagwarantirana upravo dokazanom uzročno-posljedičnom svezom djelovanja nebeskih tijela (za čiju se bit i djelovanje od davnine veže pravilnost i nepromjenljivost) i zbivanja u sublunarnom svijetu, a proteže se po tome i na zbivanja kojima je začetnikom čovjek, e da bi se tako uklonio dojam nesigurnosti čovjekova opstanka u svijetu što je proizlazio iz radikalno formuliranih teza o čovjekovoj apsolutnoj prepuštenosti (samo)volji Tvorca.

Podređenost tom redu zbivanja i njegovoj zakonitosti manifestirat će se onda i u činjenici što se iz pojava na nebu mogu očitati buduća zbivanja u sublunarnoj sferi, pa shodno podvođenju čovjeka pod zakonitost djelovanja prirodnog reda, i u sferi čovjekova djelovanja, u povijesti (najradikalniji predstavnik takove tendencije bio je P. Pomponazzi). Pritom je jasno da se pri izboru odgovarajuće interpretacije rješava prethodno *explicite* ili *implicite* pitanje odnosa Stvoritelja spram prirodnog niza događanja, a ovakovim potpunim podvođenjem čovjeka pod prirodni niz događanja već je unaprijed odlučeno i o njegovu bitnom određenju.

Druga je moguća opcija bila žestoka kritika područja astrologije i divinacije uopće, koja je počivala na nekoliko bitnih argumenata - od onoga o bezbožnosti do onoga o neznanstvenosti (krivim pretpostavkama, pogrešnoj odnosno neznanstvenoj metodologiji) i, napokon, do argumenta kako astrologijski determinizam dokida, ništi mogućnost morala, ukoliko

čovjeku uskraćuje slobodu djelovanja u kojoj se to područje konstituira, pri čemu se ujedno insistira na tezi da je Bog čovjeka učinio slobodnim, pa se onda radi još samo o tome da se dokaže njegova sloboda u odnosu na determinizam što proizlazi iz djelovanja drugih uzroka. No, i u ovoj opciji radilo se uglavnom samo o tome da se osigura područje čovjekova djelovanja u kojem bi bila zagarantirana relativna sigurnost, i to na pretpostavci njegova specifičnog određenja kroz razgraničenje prema drugim područjima bića, nizova događanja i uzroka.

Upravo takovom tipu renesansnih rasprava pripada i Dudićeva rasprava o kometama. Stoga će se i u svezi s tom raspravom, shodno svemu što je rečeno u uvodnom dijelu, primarno postaviti pitanje opcije koju usvaja. Upravo na to pitanje pokušat ćemo odgovoriti analizom Dudićeve rasprave *De cometarum significatione commentariolus* (prvi puta izdane u Baselu 1579, potom iste godine i u Krakovu; djelo je doživjelo do sredine sedamnaestog stoljeća još nekoliko izdanja).

A Dudićeva rasprava o kometama polazi ustvari od pitanja: što su zapravo komete. U prvom dijelu rasprave Dudić zatim iznosi različite teorije kojima se pokušava odrediti bit kometa i dati njihova definicija. Sam se pak priklanja »na ovome mjestu« Aristotelovu tumačenju (“...nos tamen communem quae eadem Aristotelis quoque fuit...opinionem, hoc loco retinimus”), tj. onom po kojem su komete “vatreni nanos suhog isparivanja” (“exhalationis aridae igneam congeriem”). No, odmah zatim i za to “općeprihvaćeno” tumačenje što se temelji na Aristotelovoj teoriji ističe kako nije posve sigurno (“quae tamen non satis esse certam, ut credam, non leves me causae impellunt”). Već se, dakle, na samom početku rasprave, u koju se Dudić nerado upušta jer zna da će svaki onaj tko se udalji od popularnog i općeprihvaćenog mnijenja u pitanju kometa biti osuđen za “*gravissimum crimen impietatis*”, očituje Dudićev kritički odnos spram svih uvriježenih teorija pa čak i onih nošenih najvećim autoritetima poput Aristotelova, a kasnije ćemo vidjeti da će ta njegova kritička nastrojenost spram učenja autoriteta predstavljati konstantu cjelokupna njegova intelektualnog angažmana. U vezi s teorijama o kometama značajno je da se već ovdje izražava određena sumnja u spomenuto općeprihvaćeno mišljenje.

Iznoseći najznačajnije teorije o biti kometa, donosi Dudić učenja kako svojih suvremenika (najčešće svojih prijatelja liječnika, matematičara) tako i starih filozofa. Značajno je da se pritom uglavnom radi o teorijama koje zapravo odstupaju od onog uvriježenog i općeprihvaćenog mišljenja, što ga je i sam usvojio. Tako na prvom mjestu donosi učenje *Marcellusa Squarcialupusa*, koji će svoje glavno djelo o kometama nešto kasnije objaviti posvećujući ga upravo Dudiću (dakle negdašnjem “protivniku”), a sam će Dudić napisati opširan predgovor toj raspravi, napuštajući svoje

stajalište iz *Commentariolusa* i gorljivo braneći Squarcialupovu teoriju (Squarcialupova rasprava zajedno s Dudićevim predgovorom objavljena je 1580. u Baselu u svojevrsnom zborniku radova o kometama *De cometis dissertationes novae* u kojem su sakupljeni radovi najznačajnijih poznavalaca tematike, Tome Erasta, Dudića, Squarcialupa, Simona Grynaea i drugih; Dudićev predgovor Squarcialupovoj raspravi objavljen u toj zbirci pisan je 1579. godine u Paskovu). Još jednom o toj promjeni stava, o motivima koji su ga naveli da prihvati Squarcialupovu teoriju progovorit će Dudić 1581. u pismu *Rafanusu*, gdje priznaje svoju grešku u prihvaćanju Aristotelove teorije (podatak donosi P. Costil, najpoznatiji istraživač Dudićeva djela u dosad najopsežnijoj monografiji o Dudiću - *André Dudith, humaniste hongrois, Sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs*, objavljenoj u Parizu 1935. godine¹).

Na samom, dakle, početku svoje rasprave o kometama reći će: “Ac de cometarum quidem generatione contra Aristotelem disseruit Marcellus Squarcialupus, doctus et acutus philosophus et medicus”.

Dudić potom iznosi učenje *Praetoriusa* (koji mu je bio učitelj matematike i koji u svom učenju slijedi Apijana), a koji u svezi s kometama dvoji “da li se ta zemaljska isparavanja doista zapaljuju”. Apijan onda i Dudića navodi na sumnju koja se odnosi na slijedeće: radi li se naime o zapaljenju isparavanja ili ona samo odražavaju Sunčevu svjetlost (“*lucentes a lumine Solis*”). Drugi stav što ga prihvaća Praetorius čini se Dudiću vjerojatnim, pa mu se i on priklanja (“*probabilis esse videtur, equidem ausim affirmare, hunc quoque vaporem a Sole illuminatum fuisse potius, quam inflammatum*”).

Tu je onda još i mišljenje *P. Fabriciusa*, liječnika, filozofa i matematičara, pa *Cardanusa*, matematičara, po kome su komete *nebeska tijela* od Sunca osvijetljena. Dudić ističe kako ovaj nastoji *bit komete* dokučiti istražujući je kao *prirodnu pojavu*. Kardan je upravo prigodom “najnovije pojave” komete (1577) izazvao burne diskusije u krugovima znanstvenika i filozofa služeći se tom pojavom kao dokazom “da na nebu imade

¹ U tom pismu Rafanusu Dudić piše: “De cometa quam multa Aristotelis auctoritatem secuti blateramus passim ! Et tamen his diebus didici ex proximo (comete) et qui hunc antecessit et Aristotelem et qui eum sequuntur longe a scopo aberasse; supra fuit lunam uterque... si ex fumosis exhalationibus procreantur, quomodo illae lunam superant et coelos penetrant? Si supra lunam generantur, quomodo verum illud erit, nihil ibi oriri, nihil interire, omnia esse aeterna...? (Donosi Costil, na str.358 spomenute monografije, prema *L.Scholz*, *Epistolarum philosophicarum, medicinalium ac chymicarum a summis nostrae aetatis philosophis ac exaratum volumen, Francoforti, 1598*)

Iz ovog je navoda ujedno jasno kako je Dudić svjestan da Squarcialupovi zaključci u svezi s pojavom kometa, a na temelju uvida u to da se ove pojavljuju “supra lunam”, zapravo “ruše” jednu predodžbu o svijetu, po kojoj je supralunarnoj sferi pripisivana nepromjenjivost, vječnost.

rađanja” (“Hic igitur, inquit, in coelo, si ibi est, generatio fieri potest”, Commentariolus, str. 16). Značajno je pritom i to što Dudić ističe kako Cardanus *scienter* dokazuje da komete nisu zemaljska isparavanja (s tim da nisu ni “supra aethere, cum ibi non sit materia, quae accendi possit”).

Navodi onda Dudić još i mišljenje “starih”, i to pitagorovaca, Anaksagore, Demokrita, Stratona, Heraklida Pontskog, Boetija, Kaldejaca... No, već se iz ovog iznošenja različitih teorija dade naslutiti što je pravi predmet Dudićeve rasprave, do čega mu je u raspravljanju o kometama zapravo stalo, dade se naslutiti da je ovo pobrajanje nastojanja da se odredi bit komete, o čemu uostalom nema slaganja ni definitivnog stava ni među starima ni među Dudićevim suvremenicima (“De cometarum quidem essentia quid constitui certi potest? Viri certe docti, quos nostra aetas tulit, etiam ii, qui plus, quam ego fieri oportere contendo, cometis tribuunt, quid omnino cometa... nondum satis statuere possunt”, Commentariolus, 14), zapravo u funkciji rasprave o tome da li su komete *vjesnici i stoga* uzroci budućih događaja (“praenunciae quaedam *atque adeo* causae efficientes”; valja istaknuti da se Dudić pri toj izjavi ne upušta u raspravljanje o razlici dvoga odnosno u preciznije određenje što su od dvoga komete, no s obzirom na formu izričaja /“*atque adeo*”, čini se da po njemu iz toga što su vjesnici budućeg slijedi da su i uzroci), napose onih u ljudskom svijetu, i to je zapravo pravi predmet njegova raspravljanja. Razabire se to naprimjer kad Dudić, iznoseći Fabricijusovo mišljenje, usput napominje kako se ovaj nije htio složiti sa Senekom po kojem je kometa zvijezda, koju Bog stvara da bi objavila njegovu moć i “suo tempore veluti praenuncians signum aliquod ostendat”, ali i iz eksplicitne izjave Dudićeve kojom završava prvi dio rasprave. U zaključku tog dijela rasprave konstatira on kako su mišljenja o biti komete silno različita i štoviše i međusobno oprečna, što upućuje na to da je bit stvari još po sebi nepoznata. Dudić stoga napušta tu raspravu, da bi se posvetio pitanju što smo ga gore naznačili kao glavni predmet njegova rada, ističući: “Mihi sane, in tanta obscuritate, et multiplici opinionum varietate, cum res ipsa ignota etiamnum sit, non videtur vero esse simile, ut *certi quidquam divinari, aut praedici possunt*. Quin hoc affirmo, etiamsi constaret, quid cometa sit, quam materiam, quam naturam habeat, *non posse tamen ex eius lumine vel boni quidquam vel mali praenunciari. Quod non ita multo post ostendemus*”, Comment., 18, kurziv. E. B. P).

A daljnja rasprava pokazat će da pitanje o tome jesu li komete vjesnici i uzroci pojava u zemaljskom i ljudskom svijetu ne može biti bez ikakove relacije spram pitanja o pravoj naravi komete, točnije spram pitanja radi li se o naravnoj ili nadnaravnoj pojavi, o zemaljskoj ili nebeskoj.

Dudić potom započinje polemiku s pobornicima teze o kometama-vjesnicima i uzrocima budućih zala i velikih nedaća (“*Qui cometas propterea accendi in coelo dicunt, ut sint magnarum calamitatum, quae nobis impendeant, praenuntiae quaedam, atque adeo causae efficientes*”), navodeći pritom ponajprije mišljenja pjesnika i povjesničara. Sažimajući ta mišljenja Dudić ističe kako se sva ona pozivaju na iskustvo. Stoga se i Dudić u pobijanju njihovih teza poziva prije svega na iskustvo, koje pokazuje kako su se mnoge strahote u bližoj i daljoj prošlosti događale ljudima, a da ih nije navijestila i da im nije prethodila pojava koje komete, a s druge su se strane strane opet “mnogo puta uspalile komete, a da nije bilo ratova ni kuga, ni smrti kraljeva”. Stoga Dudić zaključuje kako se na temelju iskustva nikako ne može dokazati nužna sveza između pojave kometa i nedaća na Zemlji, a ako se koje takvo proroštvo što je vezano uz pojavu komete i obistini, onda to biva isključivo, što vrijedi i za proricanja sviju ostalih područja divinacije.

Opovrgavajući tezu po kojoj se može ustanoviti zakonitost djelovanja kometa na zemaljski svijet Dudić naglašava kako se ta zakonitost može utvrditi za jedno drugo područje, područje prirodnog zbivanja, u kojem vlada *lex naturalis*, a neumitnost toga događanja neprestano kao ljudi - smrtna bića iskušavamo, i u tome je području moguće sigurno predviđanje na temelju spoznate zakonitosti sveza između pojava (“*Reges, principes, summi viri multi, sic reliquum genus omne, ut antea semper, ita hoc tempore, et in posterum quoque, dum pulcherrima haec mundi machina stabit, sive aliquis flagret cometa, sive nullus appareat, perpetua tamen fatalique naturae lege in dies inque horas et nascentur, et interibunt.*” (Commentariolus, 21, kurziv. E. B. P.). Bez obzira, dakle, na pojavu komete, taj prirodni zakon, po kojem sve što nastaje nužno i propada, djeluje neumitno i neprestano i djelovat će tako (“...et ea lege omnes nati sumus, ut cum vitae finis adest, naturae, vel inviti, vel volentes, concedere necesse habeamus” (ibid.)).

U daljnjem toku rasprave Dudić zapravo vrlo nesustavno iznosi daljnje kontraargumente tezi o kometama vjesnicima i uzrocima pojava na Zemlji, pa je radi veće preglednosti potrebno napustiti donekle slijed njegovih kontrateza, koje ćemo pokušati nekako sustavno izložiti grupirajući ih po karakteru u dvije tematske cjeline, tj. u teologijsku i znanstvenu skupinu.

Argumenti koji bi se mogli svrstati u teologijsku skupinu svode se na slijedeće: prihvaćanje teza po kojima komete navješćuju i, štoviše, upravljaju zbivanjima na Zemlji dovode do toga da će “prevladati priviđenja, proroštva, žene gatalice i mnoge druge ludosti starih (“*veterum delirationes*”)”, a bit će zanemareno pravo poznavanje Boga i vjere, što znači potpuno odbacivanje kršćanske pobožnosti “pa će nam biti tako

oduzet *zdrav razum* (!) (*sensus communis*) i čitava snaga rasuđivanja". Samo Bogu, naime, pripada znati buduće kontingentno ("solus futurorum praescius et author Deus; cuius in senatu quis sedit? quis arcanis eius consiliis interfuit, ut quae ventura sint longe ante, quam eveniant, enunciare queat?"). Čovjeku ne pripada znati buduću sudbinu ("Nam est nescia mens hominum fati sortisque futurae") niti imade takove moći ljudskog duha i znanja da se sigurno predvidi buduće, osim možda ukoliko bi koga takvim znanjem nadahnuo Bog ("neque ulla humani ingenii et doctrinae vi praevideri futura certo possunt, nisi ab eo, quem forte Deus peculiariter fatidico hoc spiritu afflaverit", *Comment.*, 38).

Pritom Dudiću očito "zdrav razum zadržati" znači znati granice i mogućnosti ljudskog spoznavanja.

Ukratko, u svezi s prvim argumentom Dudić zaključuje: "Non ex cometis, o bone, discimus quid sequi, quid fugere debeamus, non in coelo, sed in sacris literis nos spectare et discere Deus voluit" (*Comment.*, 39).

Drugim argumentom Dudić odbacuje tezu po kojoj se Bog služi kometama kao znacima da opomene ljude zbog njihovih grijeha. Po toj teoriji, ističe Dudić, koji i ovom prilikom pokazuje poseban humanistički senzibilitet u poznavanju ljudske naravi, neprestano bi se pojavljivale komete, jer "quae aetas, quae natio, quis populus, quis fuit aut est mortalis unquam liber a peccatis?... at populi nunquam peccare se inquinare sceleribus desinent". Čovjek, dakle, griješi neprestano, a komete se pojavljuju rijetko, pa se ni tim argumentom ne može poduprijeti teza o njihovoj "znakovitosti".

Po onima koji komete prikazuju znacima Božjeg gnjeva njihova pojava zapravo predstavlja *čudo*, pa u narednom dijelu rasprave Dudić nastoji doprijeti do motiva takove njihove kvalifikacije (i klasifikacije). Po njemu je temeljnim razlogom to što se komete pojavljuju rijetko, što tjera pobornike one teze da ih izdvoje iz reda prirodnog događanja i uvrste u čuda ("portenta").

U stilu pravog humanista nastoji Dudić razraditi psihološke momente takova stajališta, pa analizirajući mehanizam ljudskog rezoniranja o fenomenima što ga okružuju konstatira: ono što je svakodnevno, premda divljenja dostojno, ne uzbuđuje nas, ne čudi nas ("Ita enim compositi sumus, ut nos quotidiana, etiamsi admiratione digna sunt, transeant; contra minimarum quoque rerum, si insolita prodierunt, spectaculum dulce fiat"; *Comment.*, 34), i dalje: "Adeo naturale est, magis nova, quam magna mirari". Rijetkost pojave i naše neznanje ("insicitia") razlogom su da se oni skloni praznovjerju radije odaju "zlokobnim predosjećanjima nego li ispitivanju naravi same stvari". A ispitivanje naravi stvari pokazat će da i komete bivaju po prirodnim i nužnim uzrocima

(a naturalibus et necessariis causis) kao i sve ostale pojave na nebu “*quae vidimus a natura effici*”. U ovom dijelu rasprave Dudić zapravo pokušava riješiti dilemu: komete-pojave prirodnog niza zbivanja ili čuda koja prekidaju taj niz zakonitog događanja. To čini tako da najprije pokušava odrediti bit prirodnog događanja te bit čuda. “*Portenta enim contra omnem naturae vim, praeterque omnem eius cursum atque ordinem existunt, et a Deo, ob graves aliquas causas mortalibus obiciuntur*” (Comment., kurziv E. B. P.). Čuda se, dakle, događaju protiv zakona prirodnog događanja, a izvor im je u Bogu, koji njima želi nešto smrtnicima poručiti, ali samo “zbog nekih važnih i ozbiljnih razloga”. Bez obzira na rijetkost pojavljivanja kometa, za njih se može ustvrditi da pripadaju prirodnom i zakonitom poretku stvari, jer bivaju “po prirodnim i nužnim uzrocima”. Čovjek, naime, bez obzira na to što je na početku rasprave ustvrđeno kako je još uvijek nepoznata njihova bit, može ovu spoznati, pa čak i predvidjeti njihovu pojavu, kao što može predvidjeti i druge prirodne pojave (zanimljivo je da pritom u takove pojave ubraja i pojavu zvijezda i pomrčine Sunca i Mjeseca i samo zapaljivanje kometa). “*Praedici equidem ea non nego posse, quae physice eveniunt, neque aliter se habere, naturae lege possunt, ut stellarum ortus et obitus, ut Solis et Lunae eclipses, ut ipsas quoque aliquando cometarum inflammationes*”, reći će. No, čovjek nema mogućnosti da iz njihove pojave zaključuje o budućem kontingentnom.

Dudić potom dokazuje kako za komete vrijedi ista zakonitost prirodnog događanja kao i za “druge nebeske ognje” (ista im je, naime, materija i isti eficientni uzrok), a sve što se događa na Zemlji nije ništa više prouzročeno kometama nego li drugim utiscima nebeskim i fenomenima što se vide u zraku. “*Quid ita? Quia eadem est cometarum, ut vosmet ipsi vultis, peripateticos, in eo et principem eorum Aristotelem sequuti, quae aliarum in coelo flammaram, materia, eademque efficiens causa*” /Comment., 32/. Ni po čemu se ne razlikuju, dakle, od ostalih nebeskih pojava /koje Dudić uvrštava u prirodni niz događanja/, osim po tome što se rijetko pojavljuju, a razlog je tome taj što je potrebno “da se sakupi puno materije koja će se zapaliti da bi se vidjele komete”).

Nakon što je pokazao da komete ne “lome” prirodni (zakoniti) tijek događanja, Dudić raspravlja o tome kako one uopće mogu utjecati na zbivanja na Zemlji odnosno o tome na koja zbivanja mogu utjecati kao članovi prirodnog niza te o tome, da li su uzroci tih zbivanja ili ih valja promatrati kao učinke. No, već razgraničavanjem područja čuda od područja prirodnih zbivanja te klasificiranjem kometa u drugi niz zbivanja učinjen je prijelaz od argumenata teologijske skupine na znanstvenu skupinu argumenata.

Nastavljajući raspravu o tome na koje pojave komete u okviru prirodnog niza događanja mogu utjecati, Dudić zaoštrava *pitanje metode*, pa ćemo taj dio rasprave ekstenzivnije obraditi. Taj nam se, naime, dio čini napose značajnim jer se iz njega daju otčitati glavne značajke humanističko-renesansnog nastojanja oko iznalaženja adekvatnih znanstvenih metoda upravo u polemikama oko znanstvenog odnosno neznanstvenog u svezi s raznim (kasnije proglašenim) pseudo-znanstvenim područjima. Pritom je značajno vidjeti koje će metodološke principe Dudić istaknuti u prvi plan kao one što su garantom *znanstvenog* istraživanja.

Dudić tako ponajprije, opovrgavajući iz *iskustva* teze o utjecaju kometa, dokazuje da između njihove pojave i određenih pojava na Zemlji ne postoji utvrdiva stalnost, zakonitost, pa je izvođenje zaključaka naprimjer na principu "post hoc, ergo propter hoc" neutemeljeno. "Nam, ut alia omittam" - reći će - "efficitur sane hoc modo, ut eius, quod fit, aut paulo post sequitur, causam esse dicamus id, quod vel praesens est, vel non ita pridem antecessit." (ibid., 27). Tako se izlazak i zalazak Sunca, grmljavine, pojave duge, smatraju uzrocima onoga što ljudi opažaju da im se događa za njihova pojavljivanja, "a mimo očekivanja i volje" ("quae his intervallis ab hominibus suscipiuntur et fiunt; atque adeo quae eis praeter expectationem aut voluntatem accidunt").

Dudić zapravo pita: kad se dvije pojave smiju dovesti u međusobnu uzročnu svezu, za koju se može utvrditi zakonitost, a kad je ta sveza slučajnost (kao naprimjer to da čovjek padne i povrijedi se za vrijeme grmljavine)? S tim u svezi navodi on čitav niz primjera iz kojih je vidljivo kako se pojave mogu zbivati *istodobno* ili *neposredno* slijediti odnosno prethoditi jedna drugoj (zlo što se događa čovjeku *istovremeno* s nekom prirodnom pojavom), a da to još ne znači kako su te pojave bitno i nužno povezane?²

No, i oni koji tvrde kako komete kao članovi prirodnog niza događanja jesu vjesnici i uzroci zbivanja na Zemlji (pobornici tzv. "fizičke teorije" što smatraju da pojava komete dovodi do promjene u ponašanju ljudi ukoliko uzrokuje promjene u zraku, točnije suhoću zraka povezanu i s pojavom raznih bolesti) počinjaju neke greške u pogledu metode. Tako im Dudić najprije spočitava što pojavu kometa čine uzrokom samo *nekih* pojava na zemlji. No, ako su prirodni uzroci dakle i opći, reći će Dudić, nemoguće je da bi bile samo uzroci *nekih* pojava, tako raznih nepogoda, bolesti, ratova, svrgnuća kraljeva...itd.

² Pritom valja naglasiti da su ovakve rasprave u 16. stoljeću mnogobrojne, a vezane su upravo uz diskusiju o značaju astrologije odnosno svim oblicima divinacije, te da one predstavljaju na neki način uvod u burne polemike 17. stoljeća o problemu mogućnosti spoznaje uzročno-posljedične sveze među pojavama.

Takve tvrdnje pobornika "fizičke teorije" po kojima postoji uzročna sveza između pojave kometa i onih pojava na Zemlji (po kojoj bi pojava komete bila zapravo dalji uzrok, a bliži uzrok bila bi suhoća zraka) opovrgava Dudić zatim i pozivajući se kako na vlastito tako i na iskustvo svojih prijatelja, uglavnom liječnika, koji na temelju dugotrajnih promatranja zaključuju kako u kometi treba vidjeti prije "propagatore et servatore vitae" negoli uzročnika bolesti i nedaća, jer suhoća zraka upravo pogoduje zdravlju (pritom Dudić iznosi podatke o pojedinim godinama i učestalosti pojava teških bolesti, iz čega je vidljivo da se tada već gotovo statistički prate određene pojave na temelju kojih se određuje značaj pojedine godine).

U Dudićeve se dokazivanju pritom pokazuje neobičan dar zapažanja i oštromnost rasuđivanja, koje je nošeno intenzivnim nastojanjem oko određenja metodologijskih principa znanstvenog istraživanja. U tom nastojanju ističe on nadasve neophodnost oslanjanja na vlastito iskustvo, čega se i sam u svim dokazivanjima pridržava ("ea, quae ipsis oculis intuemur, strictim attingam"), na opažanje "vlastitim očima" ("vel quid vidimus ipsi vel videre potuimus"), a ne na svjedočanstva drugih, no prije i iznad svega oslanjanje na razum. Sve je te principe sažeo zapravo u pismu upućenom prijatelju Kratonu od 30. VI. 1581. (donosi Costil, str. 380): "In medio positum est magnum hoc Dei et naturae theatrum: oculi atque alii sensus philosophiae ministri Dei munere tibi quoque concessi sunt: animum denique ac mentem ex ipsius quasi Dei gremio, in te sicut in alios, delapsam obtines, nihil abest quod ad contemplationem desiderare plus aliis possis. Age igitur, descende tu quoque in admirandum hoc est pulcherrimum quod dixi orbis theatrum. *Tuis oculis*, non alienis naturam intueri, *tuos sensus* adhibe, quod alii affirmant, audi quidem, ita tamen verbis fidem adiunge *si rationi, si naturae* consentanea loquantur. Sin autem aliena adferant, eadem libertate ac facilitate qua ab allis dantur tu reice, si quae non satis evoluunt, tu summa contentione ac studio eruere tende" (kurziv E. B. P.).

Iz toga je ujedno najjasnija Dudićeva bitno kritička nastrojenost ne samo spram autoriteta već i spram tuđeg stava i svjedočanstva uopće. Upravo ta kritičnost spram tuđeg, pa onda i tradiranog, autoritetima posvećenog znanja pokazat će se, kako ćemo i poslije vidjeti, kao jedna od temeljnih oznaka Dudićeva humanističnog habitusa.

Razum pak, kojim je "Bog dostatno obdario čovjeka", nalaže nadalje da se pri znanstvenom istraživanju neke pojave istražuju bliži, a ne dalji njeni uzroci. Stoga, čak i ako se u slučaju kometa radi o prirodnim uzrocima što ih se dovodi u uzročno-posljedičnu svezu s nekim pojavama na Zemlji, griješi se ukoliko se u tom slučaju o pojavama zemaljskog svijeta zaključuje iz daljih, a ne iz bližih uzroka. Te se, naime, pojave ne

moгу proizvesti bez bližih uzroka, pa istinski spoznati ih, znači zapravo spoznati te bliže uzroke. I kasnije će na mnogim mjestima ponavljati to svoje stajalište, kojim uostalom slijedi svoje poznatije suvremenike što su na tom stavu gradili svoju kritiku astrologije, poput Pica od Mirandole, a najsažetije ga formulira u pismu Thadeju Hagecku 1580. (donosi ga Costil u op. cit., str. 356): "Non enim possunt illae (sc. universales causae) sine his propinquis causis, quae variae sunt et propre infinitae quicquam producere". Ako se, dakle, i prizna da nebeske pojave neposredno utječu na neka zbivanja na Zemlji u skladu s prirodnom zakonitošću, to ipak ništa iz tih daljih uzroka ne možemo zaključiti o tim pojavama jer "Caelum enim causa est universalis, quae beneficio motus et luminis omnia, quae sunt in hoc mundo, multo discrimine alterat et vegetat, nullam interea rerum ipsarum cognitionem habens" (Comment., 49)

Stoga Dudić ismijava filozofe i liječnike koji u prirodnim stvarima kao uzrok navode prvi uzrok ili okultna svojstva stvari ("...ridiculum est et vix ferendum si philosophus et medicus in quaestionibus naturalibus ad primam causam nos remittat tantum aut occultas in rebus omnibus proprietates origeminet...") iz pisma T. Hagecku, donosi ga Costil, str. 357). Prvi je, opći uzrok, naime, čovjeku sakriven i nedostižan. A nebo i nebeske pojave jesu *causa universalis* koji štoviše slijepo (!) djeluje i iz kojega se nipošto ne mogu spoznati ne samo nužna već napose kontingentna događanja. Jer, kako piše u jednom drugom pismu Hagecku, "universalem causam universe agere, neque quicquam efficere sine proxima et particulari causa. Sol sine homine non efficiet hominem... Vides igitur omnem varietatem a causis proximis quae diversae sunt rerum diversarum manere...". No, ono što Dudić najvećma osuđuje u protivnika jest teza po kojoj se iz tih daljih uzroka mogu sigurno i točno predvidjeti buduća kontingentna događanja.

Razlikujući potom sklop pitanja o kometama uzrocima prirodnih događanja - bolesti, elementarnih nepogoda itd. - od sklopa pitanja o kometama kao uzrocima (i znacima) događanja kakva su ratovi, smrt kraljeva, propast carstava itd., Dudić ponajprije ističe kako komete nisu čak ni uzroci prirodnih događanja, već su štoviše i same učinci (ukoliko su suha, dimljiva isparavanja, a ne uzroci suhoga zraka, pa utoliko onda nisu ni uzroci bolesti), da bi zatim predbacio ne samo pobornicima teze o kometama vjesnicima i uzrocima nedaća u zemaljskom svijetu, već i svim pobornicima astrologije, što "blebeću o budućem kontingentnom", na temelju pretpostavke da postoji uzročna sveza između onih pojava na nebu i kontingentnog događanja. Stoga on u gore navedenom pismu (Hagecku, od 26. IX. 1580) ističe:"...non ex hoc fonte astrologiam repudio, quod saepissime error, sed caput peto, *fundamenta eruo*, et ostendo non posse non errare, cum de *futuris contingentibus* blaterat".

Upravo u tom dijelu rasprave biva posve očitim kako Dudić u svojoj raspravi o kometama obrađuje zapravo antropologijsku problematiku. "Tko bi bio, naime, toliko nevješt i neuk u ljudskim stvarima da bi ih dovodio u svezu s daljim i općim uzrocima radije negoli s bližnjim i prisutnima", pita Dudić ("Quod si quo tamen casu bella aliqua, si pestis, si aliqua mala exoriantur, quis est vitae communis rerumque humanarum tam insolens atque ignarus? quis consiliorum actionumque tam parum acutus aestimator, qui vel levissima auditione acceperit ea quae ubique fere gentium agitantur, ut eas ad cometae potius crines, aut barbam aut caudam ac remotas illas coelestes iniversalesque, quam ad proximas praesentesque causas referenda esse pertinaciter adhuc contendat?" (Comment., 22).

Pozivajući da se promotre "consilia et actiones principum", dakle odluke i čini vladara te "bijesovi naroda", običaji ljudi, da se svrnu oči "ad origines et causas bellorum civilium et externorum, quae nullo adhuc cometa lucente excitata fuerunt", ističe Dudić kako su ta događanja pokrenuta "magnis plerumque consiliis" - dakle *odlukama* ljudi (Comment., 43). Njima zapovijeda razum i razbor isto toliko koliko i bijes ("neque furor ibi magis quam ratio et prudentia imperat: praesertim ubi graves multoque usu rerum pollentes Senatores *consilia sua* conferunt"). Ne radi se, dakle, pritom o fizičkim uzrocima, o nekoj "biliosa natura", koja bi bila izazvana suhoćom zraka, što bi joj krajnjim uzrokom bila pojava komete, nego o razumu kao pokretaču ljudskih odluka i akcija. Nije, dakle, bijes isključivi movens čovjekov, po kojemu bi ovaj onda mogao biti posve podveden pod prirodni niz događanja i njegovu zakonitost. Za čovjeka je odredben razum, koji je po Dudiću pokretačem *posebnog reda* događanja što se konstituira u čovjekovoj slobodnoj volji. "Consilia" su ishodište zbivanja ljudskog svijeta, a ne prirodna nužda! Potkrepljujući svoje teze citira Dudić stav svoga prijatelja *Thomasa Erastusa*, poznatog liječnika, koji je i sam pisao traktate protiv astrologije: "Kako bi sretni, kaže on "bili smrtnici kad bi svi ratovi nastajali samo radi žuči nataložene u tijelima vladara! Uz malo rabarbare ili ružina soka mogao bi svu tu pošast razborit liječnik ukloniti!" (Comment., 44).

Dudić ističe kako nijedan rat ne započinje "sine magno consilio", pa čak ni kad su motivi što pokreću ljude lakomost, mržnja, častohleplje, strast posjedovanja i vladanja". Značajan je i slijedeći Dudićev argument protiv teze o kometama kao prirodnim uzrocima i vjesnicima zbivanja u ljudskom svijetu: kad bi, naime, komete bile prirodan uzrok, dakle i opći uzrok, djelovale bi na sve ljude jednako, uniformno, a iskustvo i ovdje pokazuje da to nije slučaj.

Ono što nam se čini bitnim u čitavoj Dudićevoj raspravi o kometama, a što proizlazi i iz upravo rečenog, jest slijedeće: Dudić naspram

sfere božanskog djelovanja i sfere prirodne zakonitosti ustanovljuje *regnum hominis*, sferu kojoj je počelom čovjekova volja, utemeljena na njegovoj naravi, što počiva na razumu. Taj *regnum hominis* nastoji on odrediti, razgraničiti spram druga dva niza zbivanja tako da insistira na različiti čovjekova područja djelovanja, i to tako da mu doduše odriče mogućnost uvida, spoznaje principa božanskog djelovanja (nedostižnost *causa prima*), *regnum Dei* (s tim da milost Božja ostaje na djelu i u *regnum hominis*, ukoliko naprimjer čovjek može predviđati buduće kontingentno *instinctu inflatuque divino*), ali i tako da mu ujedno potvrđuje mogućnost uvida u zakonitost zbivanja prirodnog niza.

Ukratko, Dudić utemeljuje *regnum hominis* anticipirajući na neki način teorije o čovjeku u kojima će kulminirati renesansna potreba za afirmacijom navlastito ljudskog, po kojima je čovjek biće u središtu bića, svojevrsna "copula mundi", što sadrži u sebi značajke višeg i nižeg svijeta, povezujući božansko sa životinjskim, tako da ističe: "Naša tijela nisu drukčije podložna ni kometama ni nebu negoli dopušta usađena im narav..." a priroda ni sam njen tvorac nije dala nikakvo pravo i nikakvu moć ni meteorima ni nebu nad našim duhovima i nad našom voljom" ("Ado illud quoque quod est a viris doctis firmissimis rationibus demonstratum: corpora nostra non a cometarum solum crinibus aut barba aut cauda, sed ne ab ipso quidem coelo aliter affici, quam insita illis natura patiatur. In animos vero ipsos atque adeo voluntates, consiliaque nostra, nihil iuris, nihil potestatis, vel meteoris, vel coelo ipsi a natura, vel naturae ipsius opifice Deo tributum fuisse"? Comment., 46).

Nitko i ništa, dakle, nema moć nad ljudskom voljom, odlukom, ukratko nad ljudskim duhom! Područje ljudskog djelovanja osigurano je i naspram božanskog zahvata i naspram prirodnog reda, koji funkcionira kao mehanizam po nuždi, naslijepo (što po Dudiću važi onda i za djelovanje neba i nebeskih pojava /"nullam interea rerum ipsarum cognitionem habens"/).

Ako pak komete doista utječu na kraljeve (no zašto samo na kraljeve, upitat će Dudić /"Quaeso cur reges magis eripiat cometa quam de plebe quemvis"/), onda su oni uistinu najjadniji među ljudima ("miserrimi"), jer čak nisu ni ljudi nego debla i panjevi ("ne homines quidem, sed trunci erunt aut caudices"), jer "komete djeluju i na njihov duh, a ne samo na tijela".

Ako su, dakle, kraljevi pod vlašću kometa i ove njima upravljaju, onda su izjednačeni s pripadnicima prirodnog carstva, na koje se odnose nužno zakoni prirodnog djelovanja.

Na osnovi svega iznijetog Dudić će zaključiti: "quare nec sunt signa, nec sunt causae eorum aut ortus, aut obitus. Id si fit tamen aliquando, lucente cometa, temere fit atque ex accidenti".

* * *

Tako, dakle, i Dudićeva raspravica, u kojoj se ovaj humanistički mislilac ne iskazuje toliko kao pedantni istraživač znanstvenih teorija, niti kao duboko spekulativni tragač za istinom, koliko kao branitelj i pobornik teze o čovjeku kao ishodištu specifičnog reda zbivanja što se konstituira u čovjekovoj volji odnosno duhu, potvrđuje onu konstataciju što smo je iznijeli na početku, a po kojoj je aktualnost i intenzitet interesa za područje astrologije kao jednog oblika divinacije, pa potom onda i za sve ostale oblike divinacije (u tom okviru i za pitanje značenja i djelovanja kometa), funkcija interesa za specifično ljudsko, funkcija nastojanja da se *regnum hominis* osigura naspram *regnum Dei* i *regnum naturae*, da se konstituira kao specifično područje, u kojem vlada zakonitost utemeljena na osnovnim principima ljudskog djelovanja, a kojemu je ishodištem ljudska odluka, ljudska volja.

Po tom nastojanju - kao uostalom i po nastojanju oko ustanovljenja temeljnih metodologijskih principa znanstvenog istraživanja kao čovjeku-razumskom biću primjerena oblika stjecanja znanja - Dudić se priključuje onima što su na pragu novovjekovnog koncipiranja znanosti.

Konstatacija po kojoj Dudića možemo označiti modernim misliocem počiva na tri osnovna vida njegova intelektualnog nastojanja. To su: 1) nastojanje oko znanstveno utemeljenog razgraničenja područja božanskog, prirodnog i ljudskog djelovanja, u kojem čovjeku pripada posebno mjesto, i to čovjeku kao razumskom biću, čije odluke utemeljene u slobodnoj volji predstavljaju princip zasebnog reda, područja događanja; 2) nastojanje oko razgraničenja znanstvenog od neznanstvenog istraživanja pojava, praznovjerja od znanosti, na temelju određenja kriterija za njihovo identificiranje; 3) nastojanje oko fiksiranja metodologijskih principa znanstvenog pristupa pojavama s jasno određenim kritičkim stavom spram tradiranih, autoritetima "posvećenih" saznanja, uopće spram neprovjerenih, na tuđem iskustvu utemeljenih saznanja s naglašenom otvorenošću za prihvaćanje novih teorija, novih pojašnjenja pojava, ukoliko su argumenti na kojima počivaju sukladni "rationi ac naturae".

U svezi pak s onim što smo na samom početku iznijeli u pogledu različitih opcija u diskusijama pro i contra astrologije, odnosno raznih oblika divinacije, sada je jasnije i kojoj struji pripada Dudić, koji svoj principijelan stav iznosi u raspravi čiji je glavni predmet pitanje jesu li komete vjesnici i uzroci budućeg (kontingentnog) događanja. Tako se i u njega može utvrditi priinat interesa za antropologijsku problematiku, jer se pokazalo da je znanstvena rasprava o značenju i biti kometa tek funkcija rasprave o biti divinacije i judicialne astrologije kao njena dijela,

što je neposredno vezano uz problem slobode volje i principa ljudskog djelovanja. Za motive pak Dudićeva posizanja za temom može se reći isto što važi i za sve njegove suvremenike angažirane u tim diskusijama. S jedne strane, interes za ta područja (a pritom ne treba zaboraviti na njihov primarno dvojni značaj, napose u slučaju astrologije, koja povezuje dvije regije bića - onu vječnih bića u kojoj vlada pravilnost, stalnost, zakonitost, i onu prolaznih bića u kojoj vlada nepredvidivost, nesigurnost, pri čemu se na pretpostavci dokazane uzročno-posljedične sveze između onih prvih i onih potonjih hoće pravilnost i zakonitost događanja u nebeskoj sferi inducirati u sferu ljudskih zbivanja, iz čega bi proizlazila i mogućnost sigurnog predviđanja u toj sferi) posve je sigurno uvjetovan povijesnopolitičkim okolnostima, sveopćom nesigurnošću što je zahvatila veći dio Europe, ali napose naše krajeve, a iz koje se nameće potreba za pronalaženjem pravilnosti, zakonitosti ljudskog ponašanja, što bi omogućila ne samo razumijevanje prošlog i sadašnjeg već i predviđanje budućeg ponašanja i djelovanja. On je isto tako uvjetovan i sveopćom intelektualnom i moralnom krizom izazvanom jasnim tendencijama ka promjeni postojećeg sustava vrijednosti, što je najuže povezano s postupnim mijenjanjem svjetonazora. U traganju za ponovnim uspostavljanjem stanja sklada, ravnoteže, osjećaja sigurnosti u tom kaotičnom vremenu (o kojem Dudić nekim mjestima iz svoje rasprave o kometama tako plastično svjedoči), s jedne će strane sve intenzivnije pažnja čovjekova biti usmjerena na samog čovjeka (pokušaj iznalaženja adekvatne metode razumijevanja ljudskog ponašanja, djelovanja i njegova traga kroz povijest, dakle hermeneutička nastojanja i interes za povijesno) i na područja u kojima se ono ljudsko najneposrednije očituje (retorika, dijalektika, poetika itd.), a s druge strane na uobličenje nove slike svijeta i određenje čovjekova položaja u njoj (čemu je pretpostavkom određenje odnosa između *regnum Dei*, *regnum naturae* i *regnum hominis*). U Dudićevoj raspravi, ali i u cjelokupnom njegovom intelektualnom angažmanu (vidi bilješke), prisutna su sva ova nastojanja.

Ono što je pribavilo popularnost Dudićevu spisu o kometama, po našem mišljenju, nije bila samo činjenica što se u njemu pobija (judicialna) astrologija, na temelju razgraničenja astronomije i "praznovjerne" astrologije, niti to što je tako "bezbožno" zvučala teza po kojoj nebeska tijela, odnosno u ovoj raspravi konkretno komete ne upravljaju stvarima i ne navješćuju zbivanja u ljudskom svijetu, već upravo to što su vjerojatno atraktivno čovjeku Dudićeva vremena zvučale teze o čovjeku kao slobodno odlučujućem biću, kojemu se u razgraničenju spram sfere božanskog i sfere prirodnog djelovanja osigurava samo njemu pripadno područje djelovanja, kojemu je ishodištem, principom njegova slobodna volja - *regnum hominis*.

Bilješke o Andriji Dudiću-Sbardellatiju

Kako je o Andriji Dudiću iz Orehovice (Andreas Dudithius, Duditius, Dudith Sbardellatus de Orehowitza ili Horehowiczza) dosad u nas relativno malo pisano, a o Dudiću-filozofu (osim u rijetkim enciklopedijskim natuknicama) gotovo ništa, smatramo potrebnim da iznesemo ovdje neke značajne bibliografske podatke koji bi mogli doprinijeti boljem razumijevanju njegovih stavova kako u svezi s obrađenom raspravom tako i s njegovim intelektualnim angažmanom uopće.

A ti podaci govore ponajprije o tome da je Dudić školovan u humanističkom duhu u najznačajnijim europskim humanističkim središtima poput Venecije, Padove, Verone, Pavije, Trenta te da se dalje u u tom smislu formirao za vrijeme što duljih što kraćih boravaka u Parizu, Londonu, Beču, Krakovu, Breslavi... Značajno je napomenuti da je njegov humanistički habitus odredben za cjelokupan njegov angažman, za sve značajnije njegove aktivnosti i da bi stoga podrobnije izučavanje kako svake od tih djelatnosti tako i sveukupnosti njegova angažmana kao humanista imalo za predmet gotovo reprezentativni predložak za ocrtavanje temeljnih značajki humanističkog pokreta (i to gotovo sviju njegovih aspekata).

Teško je zato, upravo zbog tog bitnog Dudićeva određenja svestranog humanista, u kojem se isprepleću različiti vidovi jednog bitno humanističkog opredjeljenja, nastrojenosti, izlučiti onu aktivnost koja bi davala osnovni ton njegovu angažmanu.

Jedan od središnjih njegovih interesa svakako je onaj filologijsko bibliofilski (prikupljao je stare kodekse, prepisivao ih, prevodio, sudjelovao u njihovu objavljivanju; tako na latinski prevodi Ptolemejev *Tetrabiblos*, Proklovu parafrazu toga teksta, tekstove Longina, Diodora Sikulskog, Apijanovu povijest Hanibala, sudjeluje u izdavanju četiriju prvih izdanja grčkih autora Geminosa, Dioniza Halikarnaškog, Diofanta itd.). O tom njegovom interesu za problem jezika i za antičku starinu, o interesu za gramatiku, za *ars rhetorica* i *dialectica*, svjedoči uostalom i popis kodeksa što ih je posjedovao, kakvi su među ostalima spisi "De sublino genere dicendi", "De collocatione verborum", "Ars rhetorica", "De compositione verborum" itd.

Kao pravi humanistički erudit poznaje latinski, grčki, mađarski, hebrejski, talijanski, poljski, njemački, francuski (a da li i hrvatski, o tome nemamo svjedočanstva).

Prijateljevao je čitava života s pripadnicima nekoliko humanističkih intelektualnih krugova poput onoga u sjevernoj Italiji u kojemu su mu drugovi Paolo Manuzzi, J.V. Pinelli, Camerarius, Ellebode, Sophianos, P.P. Vergerije, onoga u Švicarskoj (Thomas Erastus, s kojim je Dudić

bio trajno u prijepisci i s kojim je u Baselu priredio nekoliko izdanja djela uglavnom astrologijske tematike, najznačajniji je predstavnik toga kruga), no ponajviše u Krakowu pa potom u Breslavi, gdje te intelektualne krugove uglavnom čine uglavnom njegovi kolege sa studija u Italiji, a ujedno i njegovi istomišljenici u teologijskim pitanjima.

Dudić tako svojom aktivnošću povezuje krugove u kojima su se očitovali ponešto različiti aspekti humanizma (tako reformatorske krugove Njemačke i Švicarske, pa krug u Breslavi, te izrazito filologijsko-bibliografski orijentiran sjevernotalijanski krug).

Dudićev svestrani angažman očitavamo iz tragova što ih je ostavio u djelima koja pripadaju različitim književnim vrstama. Iskušavajući se u različitim područjima književnog stvaralaštva piše eseje, stihove (i na grčkom), juridičke i povijesne studije. Ponajviše o njemu ipak doznajemo iz bogate korespondencije s najznačajnijim osobama europskog 16. stoljeća. Iz te korespondencije vidljivo je prije svega koliko su zapravo sve njegove aktivnosti usko povezane. Tako je njegov filologijski interes nerazdruživo povezan s njegovim interesom za kritičku egzegzu Biblije (u kojoj se posebna pažnja posvećuje gramatici, povijesti teksta, usporedbi različitih verzija teksta itd.), što je opet povezano s njegovim angažmanom u teologijskim polemikama, napose prisutnima na Tridentinskom koncilu. A i za ta njegova teologijska opredjeljenja značajno je da su utemeljena u onom njegovom bitno humanističkom habitusu po kojemu se zalaže danas za kritičnost u pristupu kako tekstovima tako i dogmama.

Takvom su njegovom bitnom opredjeljenošću uvjetovani onda i njegovi stavovi spram Rima (poznato je da je bio ekskomuniciran 1568. godine). Prijateljevao je s krugovima socinijanaca, blizak je intelektualnim krugovima oko Melanchthona, bit će pripadnikom kriptokalvinističkog pokreta u Šleskoj itd.

Za njegove je reformističke stavove karakteristično da se u njima očituje već u analizi rasprave o kometama u prvi plan istaknuto nastojanje oko afirmacije razuma, u kojem se konstituira navlastito ljudsko područje djelovanja, pa će upravo tim nastojanjem biti uvjetovani neki "arijski" tonovi njegove argumentacije u svezi s antinomijama, što za razum proizlaze iz dogme o tri osobe u jednoj. Upravo se s tom njegovom temeljnom nastrojenošću dade dovesti u svezu i približavanje Melanchthonovoj struji i njegovoj "methodus philosophiae Philippicae", što nastoji peripatetički smjer svjetonaziranja pomiriti sa skripturalnim autoritetom. Bitno je, međutim, i za njegovo držanje u teologijskim pitanjima, da u skladu sa svojom temeljnom liberalnom nastrojenošću ustaje protiv nametanja bilo kakova autoriteta i svakog institucionalnog rigorizma, u čemu se onda razilazi i s reformistima. On se zalaže za

posvemašnju slobodu mnijenja i savjesti, a protivi se bilo kakovu autoritativnom posredovanju između vjernika i Sv. pisma.

No, mimo svih ovih značajki, što od Dudića čine upravo izrazitog predstavnika europskog humanizma, istakli bismo napose jednu po kojoj nam se njegov slučaj čini isto tako reprezentativnim. Nije, naime, Dudić bez razloga prozvan "mađarskim Erazmom". Rijetko je tko zapravo na tako karakterističan način združio u sebi teorijska nastojanja i njihovu praktičnu primjenu poput Dudića. Rijetki su humanisti u kojih se poseban senzibilitet za problem čovjeka, za sve što je ljudsko, potreba za afirmacijom ljudske slobode tako izrazito očitovao u praksi kao u Dudića. Upravo na začudan način u njemu se susreću čovjek teorije i čovjek prakse. Impregniranost različitim duhovnim tradicijama, pripadnost različitim intelektualnim krugovima, čine od njega liberalno nastrojenog teoretičara, ali i diplomata, aktivnog književnog stvaraoca, ali i djelatna teologa.

Tako iskustvom diplomata i političara oboružan ulazi u teorijske raspave o utjecaju nebeskih tijela na sublunarni svijet i na buduća događanja u njemu, a napose o njihovoj uzročnoj svezi s budućim kontingentnim, sa zbivanjima u ljudskom svijetu. Upravo se možda iskustvom diplomata i političara, što je proputovao gotovo čitavu Europu, dade tumačiti njegovo uporno branjenje slobode odlučivanja kao ishodišta zbivanja u ljudskom svijetu. A njegova enciklopedistička obrazovanost, svestranost ("Mea studia ita sunt varia, ut perpetua quaedam evagatio atque excursio haberi possint", navodi u jednom pismu), uvid i upoznatost s tekstovima antičkih autora, širina pogleda, pretpostavka su najvjerojatnije njegova angažiranja u smislu pobornika vjerske i svake druge tolerancije te slobode mišljenja.

No, čini se da njegova humanistička nastrojenost kulminira ipak u nekim principima što si ih je postavio kao znanstveni teoretičar i kao javni djelatnik. Neki su to označavali svojevrsnom metodičkom skepsom, a mi bismo to označili prije svega *kritičkom nastrojenošću* spram tradiranog znanja, spram autoriteta, spram dogmi, kao pretpostavkom osvajanja onog područja u kojem je čovjeku osigurana mogućnost sigurna znanja, razumskog uvida i na temelju toga slobodna djelovanja. Ovo nastojimo potkrijepiti njegovim vlastitim rječima iz predgovora što ga piše raspravi M. Squarzialupa, a posvećuje ga hajdelberškom profesoru i liječniku, svom dobrom prijatelju Erastu, nekadašnjem istomišljeniku u pogledu teorija o kometama (i u kojem se predgovoru i sam samokritički odriče svojeg ranijeg stava o kometama prihvaćajući Squarzialupov, koji po njemu ujedno ruši i jednu staru sliku svijeta, dokazujući kako nebo nije sfera nepromjenljivosti). U tom predgovoru ujedno dolazi do izražaja kako se kritičnost spram autoriteta i njihovih

učenja temelji na poznavanju bitnih značajki ljudske naravi (tako argumentirajući zašto je potrebno i moguće napustiti Aristotelovu teoriju ističe: "Verum illud quoque ipsorum voluntate vicissim affirmare mihi liceat, quod nemo sanus opinor, negaverit, summum hunc monarcham / sc. Aristotelem/ hominem tamen fuisse, *errare, labi, decipi potuisse*").

Ali ta kritičnost spram autoriteta i tradiranih učenja imade, po njemu, poslužiti samo jednom cilju - da bude pretpostavkom napredovanju ljudskog znanja u koje on duboko vjeruje ("Iisdem hac quoque aetate vestigiis ingressi viri docti, praeclara multa, quae veteribus ignota fuerunt, ex naturae tenebris eruerunt: plurima mult meliora quam ab illis acceperint, reddiderunt. Atque hoc sane modo excultae, perpolitae, amplificatae sunt praeclarae artes, theologia, physica, medicina, iurisprudentia, et aliae, tum liberales, tum mechanicae omnium generum", op.cit., 24). Iz dana u dan, ističe Dudić, znanstvenici pred nas iznose *nova et praeclara monumenta*, pa tako i Marcellus Squarcialupus, koji "veterum placita reffelit, nova reponens, tum nuper communem illam et pervulgatam de comete origine, ab Aristotele profectam opinionem evertit atque adeo divinationem omnem astrologicam, quam superstitione et anilis quaedam dementia invexit, penitus sustulit (spom. predgovor, 25).

Ta kritičnost utemeljena na sumnji kao principijelan metodički stav imade zapravo samo jednu temeljnu zadaću, a to je da osigura teren sigurne spoznaje u kojem će znanje, što će počivati na "firmis rationibus", biti pretpostavkom manifestiranja slobode ljudskog djelovanja, pa tako zapravo ovdje već prisustvujemo pripremanju terena Descartesovoj metodi u nastojanju oko osiguranja područja što je dostupno sigurnom znanju i djelovanju.

Temeljne metodologijske propozicije što ih zacrtava Dudić isto tako nalazimo u spomenutom predgovoru. Tako on ponajprije ističe nužnost odbacivanja "jarna robovanja" autoritetu pojedinih filozofa kao da su proroštva. "Deinde id operam do, ut axcusso servitutis iugo, *liberalia ingenia in libertatem vindicem*: ne sapientiae studiosi homines, unius alicuius philosophi placitis addicti, quicquid ab illo pronunciatum audiunt, id, etiamsi nullis aut certe non satis firmis rationibus stabilitum sit, statim tamen pro araculo recipiant" (spom. predgovor, 23).

Prva je, dakle zadaća "ad examen revocare" bilo koje učenje i teoriju, što znači kritički ih preispitati, a potom se čovjek u procjeni istinitosti učenja o svijetu i tumačenja svijeta mora osloniti na ono čime ga je Bog dostatno obdario: na osjetila i na razum.

Dudić, taj "mađarski humanist od oca Hrvata i majke Talijanke", kako piše Costil (koji se oslanja uglavnom na mađarske izvore), kojega su zvali i "mađarskim Erazmom" i koji si posvuda u naslovu svojih djela piše "de Orehowitza" (radi se o imanju Dudićevih kraj Krapine), rođen

je 16.II.1533. u Budimu, a umro u Breslavi (Wroclav) 23. II.1589. Po majci je nosio ime Sbardellatus. Polazeći od tih podataka bilo bi opravdano pitati koliko je Dudić zapravo "hrvatski filozof". Odgovor je na to pitanje s jedne strane činjenica što po očevoj strani pripada staroj hrvatskoj obitelji, a s druge to što i suvremenici-životopisci njegovi najčešće navode da je "e nobilissima familia croatica ortus" (Henel v. Hennenfeld), ili da mu je "origo slavica" (poput suvremenika mu Ruscellija).

Dudić je čitava života prijateljevao s nekim svojim sunarodnjacima, tako s Jurjem Draškovićem, Petrom Pavlom Vergerijem, a trajno je bio u prijepisci s Antunom Vrančićem. Kad mu je bilo dvadeset godina, imenovan je biskupom kninskim.

Od objavljenih Dudićevih djela navest ćemo samo neka najznačajnija. To je prije svega rasprava *De cometarum significatione commentariolus*, prvi put objavljena 1579. u Baselu, da bi potom doživjela još nekoliko izdanja; tu su potom njegove *Orationes* održani u nekoliko navrata na Tri dentinskom koncilu (objavljivani sve do sredine 18. stoljeća), pa *Theses theologicae* (Servestae, 1588); zatim mnogobrojne *Epistolae* upućene uglavnom vrlo poznatim osobama, tako Teodoru Bezi, Paolu Manuzziju, Camerariusu, caru Maksimilijanu, Justu Lipsiju, Kratonu od Craffttheima, Thomasu Erastu itd. Dobar dio tih pisama u svojoj zbirci *Epistolarum philosophicarum, medicinalium...* izdao je 1598. u Frankfurtu L. Scholz.

Mnogi Dudićevi radovi vezani uz različita područja kojima se bavio (od filozofije, medicine, matematike, prava do astronomije i astrologije, povijesti i zemljopisa), još su u rukopisima i nalaze se uglavnom u inozemnim arhivima i bibliotekama (u Gradskoj biblioteci u Wroclavu, u Staatsarchivu u Beču, u Herzogliche Bibliothek u Gothi, Narodnom muzeju u Budimpešti, Vatikanskim arhivima, u Bibliethèque Nationale u Parizu itd.).

REGNUM HOMINIS NASPRAM REGNUM DEI I REGNUM NATURAE

(O spisu Andrije Dudića *De cometarum significatione commentariolus*)

Sažetak

Svjestan kako će njegove teze o značenju komete djelovati kao "gravissimum crimen impietatis" budući uperene protiv popularnog shvaćanja o kometama kao vjesnicima pa onda i uzrocima nedaća u zemaljskom svijetu, ističe Dudić na samom početku svoje rasprave *De cometarum significatione commentariolus* kako su različita mišljenja o biti (de essentia) komete, iznoseći pritom kao potkrijepu te tvrdnje mišljenja starih mislilaca i nekih svojih

znamenitih suvremenika. Sam se pritom priklanja Aristotelovu tumačenju, po kojem su ove "exhalationis aridae ignea congeries", no ujedno tvrdi kako ni to općeprihvaćeno tumačenje nije posve sigurno.

Sudeći po takovu početku Dudićeve rasprave, na kojem se bavi pitanjem o *biti* komete, moglo bi se zaključiti da je Dudićeva rasprava prirodoznanstvenog značaja. No, Dudić sam nakon tog uvodnog dijela daje do znanja da je glavni predmet rasprave o kometama pitanje mogućnosti i utemeljenosti diviniranja iz pojave komete, iz čega proizlazi da se u toj raspravi radi primarno o antropologijskoj a ne toliko o prirodoznanstvenoj problematici.

Eksplicirajući u daljnjem tijeku rasprave svoje stajalište po kojem se teza o kometama - vjesnicima i uzrocima budućeg kontigentnog ne može znanstveno utemeljiti, Dudić ponajprije pokušava razriješiti dilemu da li su komete čuda ili pripadaju prirodnom nizu događanja. Tu će raspravu on voditi na dva nivoa tj. teologijskom i znanstvenom argumentacijom.

Pritom Dudić pokušava utvrditi temeljne metodologijske principe znanstvenog ispitivanja pojava i njihovih sveza pa u prvi plan ističe neophodnost oslanjanja na osjetila (vlastita) i razum, oslanjanja na vlastita opažanja a ne na tuđa svjedočanstva i postavke te kritičkog odnosa spram tradiranih učenja, napose onih kojima su autori autoriteti poput Aristotela.

Upravo poštujući tako utvrđena načela znanstvenog istraživanja dolazi Dudić "non levis rationibus et experientia adductus" do gornjeg zaključka.

U svrhu provođenja isto tako znanstvenog ispitivanja mogućnosti da se pojava komete dovode u uzročnopsljudičnu vezu s pojavama u ljudskom svijetu insistira Dudić na provođenju distinkcije između triju područja - *regnum dei-regnum naturae* i *regnum hominis* - što je u funkciji afirmacije ovog posljednjeg kao samostalnog, zasebitog područja zbivanja kojemu je ishodište ljudski duh, njegova slobodna volja i odluka, po kojoj je samostalan u svojem djelovanju, kako naspram božanskog tako i naspram prirodnog niza zbivanja.

REGNUM HOMINIS VS. REGNUM DEI AND REGNUM NATURAE

(About Andrija Dudić's treatise *De cometarum significatione commentariolus*)

Summary

Dudić, aware that his theses concerning the signification of the comet would be regarded as the "gravissimum crimen impietatis", being opposed to the common view holding the comets to be the heralds, and even the causes of misfortunes in the earthly world, at the very beginning of his treatise "De cometarum significatione commentariolus" emphasizes that the opinions of the essence (de essentia) of the comet vary, arguing his statement with the opinions of the ancient thinkers and with those of his famous contemporaries. He concurs with Aristotle's explanation, according to which these are "exhalationis aridae ignea congeries", yet also states that not even this, widely accepted explanation, is not completely trustworthy.

Judging from the beginning of Dudić's treatise, which deals with the *essence* of the comet, one could conclude that the treatise is concerned of the problems of natural science. Dudić, however, after the introductory part points out that the main topic of the treatise is to be the question of the possibility of the divination from the appearance of a comet; it follows that the treatise is primarily of antropological character.

Further in the treatise Dudić explicates his viewpoint, according to which the thesis of the comets as heralds and causes of the future contingency cannot be scientifically founded. He, above all, tries to solve the dilema whether comets are miracles or natural events. He conducts the discussion on two levels, i. e. on the basis of theologic and scientific argumentation.

Dudić also tries to establish the basic methodological principles of scientific investigation of events and their interrelations, so he emphasizes the inevitability of reliance on (one's own) senses and reason, of reliance on one's own perceptions, not on the testimonies and persumptions of others, and the inevitability of a critical relation toward the traditional teachings, especially those the authors of which are such authorities as Aristotle. It is by following the principles of scientific investigation thus established that Dudić, "non levis rationibus et experientia adductus", reached the conclusions mentioned above.

Dudić insists on distinguishing three spheres - *regnum dei*, *regnum naturae* and *regnum hominis* - in order to carry out the scientific investigation of the possibility of bringing the appearance of the comet into a cause-and-effect relationship with events of human world, on one hand, and in order to affirm the *regnum hominis* as an independent and separate sphere of events originating of human spirits, its free will and decision, because of which it is independent in its actions - independent both from god and natural events - on the other.